



## Ölümün Gölgesinde Sevgilinin Yâdı: Antere'nin Bir Dizesinin Çağlar Aşan Yankıları

Muhammed Faruk Çakır<sup>1</sup>

Nisanur Gündoğdu<sup>2</sup>

Hatice Kübra Sağlıyan<sup>3</sup>

### Öz

Şiir geleneklerinin teşekkülünde tarihsel ve toplumsal şartların yanı sıra güçlü şairlerin özgün üslupları da önemli bir rol oynamıştır. Edebî hafızada iz bırakan kimi beyitler tahmîs, taştîr ve nazirelere konu olurken; kimi benzetmeler ve ifadeler ise sonraki kuşaklarca tekrar edilerek klasik şiirin estetik dağarcığında yer edinmiştir. Bu bağlamda elinizdeki makale, Antere b. Şeddâd'ın (öl. 614?) "وَلَقَدْ ذُكِّرْتُ" ifadesiyle başlayan beytinin Arap şiir geleneğinde böylesi bir işlev üstlendiğini göstermeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın çıkış noktasını, Antere'nin mezkûr ifadesinin bazı şairler tarafından tekrarlanması teşkil etmektedir. Araştırmamız neticesinde ulaşılan bulgular, söz konusu ifadenin Câhiliye'den Modern Dönem'e kadar birçok şiirde iktibas edilerek kalıplaştığını ortaya koymaktadır. Antere'nin savaşın en çetin anında sevgilisini yâd ederek kahramanlık ile aşkı etkili biçimde harmanlaması, sonraki şairlere ilham vermiş ve sevgiliye duyulan muhabbeti terennüm etmek isteyen pek çok şair bu kalıba başvurmuştur. Makalede, "وَلَقَدْ ذُكِّرْتُ" ifadesinin Arap şiirindeki izdüşümleri tespit edilerek literatürde yer alan örnekler üzerinden tematik bir tasnif yapılmış; her bir tema kapsamında ilgili beyitler metin analizi yöntemiyle incelenip edebî açıdan değerlendirilerek Antere'nin beyti etrafında teşekkül eden söz mirası ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Arap Dili ve Belagati, Antere b. Şeddâd, Gazel, Hamase, Sevgiliyi Anma.

Çakır, Muhammed Faruk - Gündoğdu, Nisanur - Sağlıyan, Hatice Kübra. "Ölümün Gölgesinde Sevgilinin Yâdı: Antere'nin Bir Dizesinin Çağlar Aşan Yankıları". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10/1 (Mart2026): 365-381. <https://izlik.org/JA64YZ99WM>. <https://doi.org/10.32711/tiad.1819713>

Geliş Tarihi	07.11.2025
Kabul Tarihi	30.12.2025
Yayın Tarihi	31.03.2026
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makedir.	

1 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye, cakirfaruk25@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7831-5075

2 Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye, nsnrngndgd@gmail.com, ORCID: 0009-0003-7599-7124

3 Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye, sagliyanukbra@gmail.com, ORCID: 0009-0009-8501-1027



## The Beloved Remembered in the Shadow of Death: Timeless Echoes of a Verse by ‘Antara

Muhammed Faruk Çakır<sup>1</sup>

Nisanur Gündoğdu<sup>2</sup>

Hatice Kübra Sağlıyan<sup>3</sup>

### Abstract

In the formation of poetic traditions, historical and social circumstances, as well as the distinctive styles of influential poets, played a significant role. While certain verses that left a strong imprint on the literary memory became subjects of *tahmīs*, *tashīr*, and *nazīra*, various metaphors and expressions were repeatedly employed by subsequent generations, thereby securing their place within the aesthetic repertoire of classical poetry. In this context, the present article aims to demonstrate that the verse of ‘Antara b. Shaddād (d. 614?), beginning with the expression “وَلَقَدْ ذَكَرْتُنَا” fulfilled such a function within the Arabic poetic tradition. The findings reveal that this expression became formulaic through its citation in numerous poems from the Jāhīlī period to the Modern Era. ‘Antara’s effective blending of heroism and love by recalling his beloved at the most intense moment of battle inspired later poets, leading many who sought to express deep affection to adopt this formula. Accordingly, the article identifies the reflections of the expression “وَلَقَدْ ذَكَرْتُنَا” in Arabic poetry and offers a thematic classification based on examples found in the literature; each thematic category is analyzed through textual examination and evaluated from a literary perspective, thereby revealing the verbal legacy that developed around ‘Antara’s verse.

**Keywords:** Arabic Language and Rhetoric, ‘Antara b. Shaddād, Ghazal, Ḥamāsah, Remembrance of the Beloved

Çakır, Muhammed Faruk - Gündoğdu, Nisanur - Sağlıyan, Hatice Kübra. “The Beloved Remembered in the Shadow of Death: Timeless Echoes of a Verse by ‘Antara”. *Türkiye Journal of Theological Studies* 10/1 (Mart2026): 365-381. <https://izlik.org/JA64YZ99WM>. <https://doi.org/10.32711/tiad.1819713>

Date of Submission	07.11.2025
Date of Acceptance	30.12.2025
Date of Publication	31.03.2026
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

1 Assist. Prof. Dr., Istanbul Medeniyet University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetorics, İstanbul, Türkiye, cakirfaruk25@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7831-5075

2 Master’s Student, Istanbul Medeniyet University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetorics, İstanbul, Türkiye, ORCID: 0009-0003-7599-7124

3 Master’s Student, Istanbul Medeniyet University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetorics, İstanbul, Türkiye, sagliyankubra@gmail.com, ORCID: 0009-0009-8501-1027

## Giriş

Edebî geleneklerin teşekkülünde coğrafi şartlar, kültürel miras, dinî değerler ve siyasi yapı gibi pek çok unsur belirleyici bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte, zaman zaman ortaya çıkan kudretli şairler de içinde buldukları geleneği devam ettirmekle kalmamış, aynı zamanda ona yön veren yeni açılımlar kazandırmışlardır. Söz konusu yenilikler Arap şiir geleneğinde farklı biçimlerde izlenebilmektedir. Mesela, başlangıçta kaside türünün bir parçası olarak değerlendirilen gazel, Emevîler Dönemi'nde Ömer b. Ebû Rebî'a (öl. 93/711-712) gibi şairlerle birlikte bağımsız bir tür hüviyetine kavuşmuştur.<sup>7</sup> Yine, kasidelerin girişinde sıkça rastlanan ikil hitap formu, muallakasına "قفًا" kelimesiyle başlayan İmruülkays b. Hucr'a (öl. 540) kadar uzanmaktadır.<sup>8</sup> Benzer şekilde asırlar boyunca hikemî söyleşiye meyilli şairlerin sıklıkla başvurduğu "إِذَا الْمَرْءُ" kalıbı da köklerini Câhiliye şiirinden alan bir gelenek olarak günümüze ulaşmıştır.<sup>9</sup> Bunların yanında bazı şairlerin parlak beyitleri ve gazelleri tahmîs, taşîr ve nazîre (muâraza) gibi formlarda yeniden işlenerek edebî hafızaya nakşedilmiştir.<sup>10</sup>

Kimi zaman da tek bir veciz ifade sonraki şairler için ilham kaynağı olmuş; belirli temalarda söz söylemek isteyenlerin sıkça başvurduğu kalıplaşmış bir söyleyiş hâlini almıştır. Bu makalenin odağında da böylesi bir ifade bulunmaktadır. Şöyle ki, Câhiliye devri şairlerinden Antere b. Şeddâd'ın kullandığı "وَلَقَدْ ذَكَرْتِكَ..." ifadesinin farklı dönemlerde yaşamış birkaç şair tarafından tekrar edildiği gözlemlenmiş; bu da bize bu konuda bir geleneğin var olabileceğini düşündürmüştür. Türkçeye "Ant olsun ki ... iken seni andım" şeklinde çevrilebilecek bu ifade, çeşitli divanlardan tarandıktan sonra ortaya çıkan onlarca sonuç bu konudaki düşüncemizi doğrulamıştır. Anlaşılan o ki savaş meydanındaki kahramanlığıyla şiir sahasındaki kudretini birleştirerek saf aşkı veciz bir şekilde terennüm eden süvari şair Antere'nin bu ifadesi diğer şairlerin ilgisini çekmiş, sevgiliye duyulan büyük muhabbeti dillendirmek için başvurulan bir kalıp haline gelmiştir.

Makale, bir beytin lafız ve mana bakımından yüzyıllar boyunca tekrarlanarak edebî geleneğe nasıl köklü ve zengin bir damar oluşturduğunu ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda öncelikle beytin arka planı ele alınarak Antere'nin hayat hikâyesine dair ipuçları sunulmuştur. Ardından şairin beytine geçilerek geleneğin ilk halkasına ışık tutulmuştur. Yapılan literatür taraması neticesinde beytin gelenekteki izdüşümleri belirlenmiş ve söz konusu kalıbı içeren dizeler incelenerek tematik bir tasnife gidilmiştir. Hepsisi de gazelle ilgili üç ana tema (yiğitlik söylemi/savaş, duygusallık ve musibet anlatısı) tespit edilerek bunlar için başlıklar açılmış ve ilgili beyit örnekleri metin analizi yöntemiyle ele alınmıştır. Şiirlerin tercüme ve şerhinde akademik dilin yanında

<sup>7</sup> Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî* (Beirut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1982), 1/367; Şükrî Faysal, *Tetavvuru'l-gazel beyne'l-Câhiliyye ve'l-İslâm* (Dımaşk: Matba'atü Câmî'ati Dımaşk, 1959), 231-233; Sadık Armutlu, *Gazel Felsefesi* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2020), 22-24; Rahmi Er, "Ömer b. Ebû Rebî'a", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007).

<sup>8</sup> Arap şiirinde ikil hitap formuyla alakalı bir çalışma için bkz. Jareer Abu-Haidar, "'Qifâ nabkî': The Dual Form of Address in Arabic Poetry in a New Light", *Journal of Arabic Literature* no. 19/1 (1988), 40-48.

<sup>9</sup> Hikemî şiirlerde sıkça kullanılan bu kalıbın Arap şiirindeki yerine dair detaylı bilgi için bkz. Muhammed Faruk Çakır - Adnan Arslan, "Arapça Hikemî Şiirlerde Klişe Bir Form: İze'l-Mer'u Kalıbı", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* no. 10/1 (25 Ocak 2024): 109-126.

<sup>10</sup> Mishari Abdulaziz Muhammad Al-Mousa, "Imitations as Rhetorical Tool and its Position into Literary Influence", *Bulletin of the Faculty of Arts* 2/84 (2024), 129-156; Yahya Suzan, "Arap Şiirinde Bir Nazım Türü: Tahmîs", *Şarkiyat* 3 (01 Nisan 2010), 54-68.

edebî bir üslup tercih edilmiştir. Alana özgün bir katkı sunmayı amaçlayan bu çalışma, aynı minvalde yapılabilecek müstakbel araştırmalar için de fikir vermeyi hedeflemektedir.

## 1. Beytin Arka Planı

Câhiliye şiirinin önde gelen isimlerinden Antere b. Şeddâd *Abs* kabilesinden olup babası bu kabilenin önde gelenlerinden Şeddâd, annesi de Habeşli siyâhî bir câriye olan Zebîbe'dir. 530 yılında doğduğu düşünülen Antere<sup>11</sup>, annesinin statüsü sebebiyle dönemin örfüne göre köle sayılmış ve uzun bir süre babası tarafından evlat olarak tanınmamıştır.<sup>12</sup> Antere özgürlüğüne kavuşmak ve çocukluğundan beri sevdiği amcasının kızı Able ile evlenmek için toplumun değer yargıları gereği kahramanlık göstermeye mecburdur. Süvariliğiyle tanınan şairin kaderini değiştiren olayın kabilesine yapılan bir baskın sırasında Able'nin esir alınmasıyla yaşandığı rivayet edilir. Düşmana karşı kahramanca savaşarak hem yağmalanan malları hem de Able'yi kurtaran Antere, bu başarısıyla babası tarafından nesebine alınmış ve böylece hürriyetine kavuşmuştur.<sup>13</sup> Able ile evliliği konusunda ise rivayetler farklılık arz etmektedir. Bazı kaynaklar onunla evlendiğini, bazıları ise evlenemediğini nakleder.<sup>14</sup>

Zamanla kahramanlığı ile meşhur olan Antere'nin hayatı, çeşitli eklemelerle zenginleşerek "Antere Kıssası" adıyla efsanevî bir anlatıya dönüşmüştür.<sup>15</sup> Aynı zamanda güçlü bir şair olarak da tanınan Antere, kâmil bahrinde yazdığı ve gazel ile hamâse unsurlarını birlikte işlediği "el-Müzehhebe" adlı muallakasıyla büyük bir şöhret kazanmıştır.<sup>16</sup> Kasidesinin ilk bölümünde aşk ve sevdâyı, ikinci bölümünde ise yiğitlik, cömertlik ve iffet gibi temaları dile getiren şair, zarif bir âşık ve güçlü bir savaşçı portresi çizmektedir. Bu bağlamda "وَلَقَدْ ذَكَرْتُكَ" kalıbıyla başlayan ve asırlar boyunca sayısız şaire ilham kaynağı olmuş o çığır açıcı beyit, Antere'nin destansı yiğitliği ile ölümsüz aşkın kesiştiği noktada vücut bulmuştur. Savaşın hengâmesinde kılıçların şakırtısı ortalığı doldururken ve ölümün gölgesi üzerine düşmüşken, Antere'nin zihninde yankılanan tek isim amcasının kızı Able olmuştur. Böylesi bir atmosferde sevgilinin hatırlanışı, sonraki kuşak şairler nezdinde büyük bir tesir uyandırmış ve Antere'nin beyti, şahsi bir hatıranın sınırlarını aşarak Arap şiir geleneğinde aşk ile kahramanlığın birbirine kenetlendiği bir söz zincirinin ilk halkası olmuştur.

<sup>11</sup> Antere'nin divanını neşreden Sa'îd Mevlî ile, divan üzerine şerh yazan Hatîb et-Tebrîzî'nin eserini yayına hazırlayan Mecîd Tarâd, şairin doğum tarihinin milâdî 530 yılı civarında olduğunu belirtmektedir. Bkz. İbn Şeddâd 'Antera, *Dîvânu 'Antera*, thk. Muhammed Sa'îd Mevlî (Kahire: el-Mektebu'l-İslâmî, 1964), 35; Hatîb et-Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni 'Antera*, haz. Mecîd Tarâd, 1. bs. (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1992), 7.

<sup>12</sup> Cemal Muhtar, "Antere", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/237.

<sup>13</sup> Muhtar, "Antere", 3/237; 'Antera, *Dîvânu 'Antera*, 21; et-Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni 'Antera*, 8. İbn Kuteybe Dineverî, *eş-Sî'r ve's-su'arâ* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2002), 1/243-244. Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Süleymân b. İsa el-A'lem eş-Şentemerî, *Eş'aru's-Şu'arâi's-Sitteti'l-Câhiliyyîn*, thk. Komisyon, 3. bs. (Dâru'l-Âfâki'l-Cedide, 1983), 2/107.

<sup>14</sup> et-Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni 'Antera*, 9; Muhtar, "Antere", 3/237.

<sup>15</sup> Bu kıssada Antere'nin şahsında cengâverlik, yiğitlik, mertlik, cömertlik, vefakârlık ve dürüstlük gibi Arapların geleneksel faziletleri işlenmiştir. Hikâyede annesi Zebîbe'nin esir alınışı ve evliliğiyle başlayan anlatı, Antere'nin çocuklukta sergilediği olağanüstü güçler, kölelikten kurtuluşu, amcasının kızı Able'ye duyduğu aşk ve bu uğurda giriştiği maceralar etrafında şekillenir. Onun sadece savaşçı değil aynı zamanda şair oluşu da vurgulanır; kahramanlıkları Arabistan dışına taşarak Irak, Suriye, İran, Kuzey Afrika ve İspanya'ya kadar uzatılır. Detaylı bilgi için bkz. Cemal Muhtar, "Antere Kıssası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991).

<sup>16</sup> 'Antera, *Dîvânu 'Antera*, 21-22.

## 2. Geleneğin İlk Halkası: Antere'nin Şiiri

Kahramanlık şairi Antere'nin şiirini günümüze taşıyan rivayetlerde, edebî bir geleneğin ilk halkasını teşkil eden bu manzume iki beyit hâlinde aktarılmaktadır:

وَلَقَدْ دَكَّرْتُكَ وَالرِّمَاحِ نَوَاهِلُ  
مَيِّ وَيَبِضُّ الْهِنْدِ تَقَطَّرُ مِنْ دَمِي  
فَوَدِدْتُ تَقْفِيلَ السُّيُوفِ لِأَهْمَا  
لَمَعَتْ كِبَارِقِ ثَعْرِكَ الْمُتَبَيِّسِ<sup>17</sup>

Seni andım mızraklar üzerime yağarken  
Hint yapımı kılıçlar kanlarını sağarken  
Buseler kondurayım istedim kılıçlara  
Gülen dişlerin gibi ıslıl ıslıl olunca<sup>18</sup>

Çağlar boyunca şairlere ilham kaynağı olmuş bu beyitlerde, savaş meydanının en çetin anı sahnelenir. Şair, mızrakların gövdesine saplandığı, Hint kılıçlarının kanla yıkandığı bu manzara ile harbin bütün dehşetini ve kanlı yüzünü gözler önüne sermektedir. Fakat beyitte asıl tesir bırakan husus, bu korkunç tablonun ardında yatan başka bir duygudur: Ölümün eşiğinde bile sevgiliyi anma, ona yönelme ve onun hayaline sığınma arzusu. Görünen o ki, dış dünyada bütün dayanak noktaları tükenmişken şair iç âleminde sevgilisini bir sığınak kılarak savaşın ortasında ruhuna nefes aldırarak tek teselliyi onun hayalinde bulmaktadır. Birçok sanatla bezeli şiirde bilhassa mübalağa belirgin bir şekilde hissedilir; zira can çekişen insanın, en dar zamanda bile sevgiliyi hatırlaması olağanüstü bir vefa ve sadakatin göstergesidir.

İkinci mısradan ise şair, kılıçların parıltısını sevgilinin tebessüm eden dişlerine benzeterek etkileyici bir teşbih yapar. Güçlü bir tezat üzerine bina edilen bu teşbihle, kanla ıslanmış soğuk kılıçların keskinliği ile hayat veren tebessümün yumuşaklığı aynı zeminde buluşturulmuştur. Ayrıca beyitte tenasüp sanatı<sup>19</sup> da göze çarpar; zira mızrak, kılıç ve kan gibi savaşın yıkıcı unsurları kendi içinde; keza sevgili, tebessüm ve diş gibi aşkın latif unsurları da aynı bağlamda, yan yana kullanılmıştır. Şairin, kılıçları öpülesi bir varlık gibi sunması ise sevgilinin hatırasını kanlı savaş aletleriyle özdeşleştiren zengin bir muhayyilenin ürünüdür.

Netice olarak bu beyitler, savaşın haşmetiyle aşkın nahifliğini, ölümün soğuk yüzüyle tebessümün sıcak aydınlığını aynı sahnede kaynaştırarak gazel ile hamâsenin nasıl iç içe var olabileceğini estetik bir dille sergilemekte ve sahibi Antere'yi, yiğitlikle birlikte aşkın da sözcüsü hâline getirerek bu temada güçlü bir örneklik sunmaktadır.

<sup>17</sup> Ebû Zeyd Muhammed el-Kureşî, *Cemheretü eş'ârî'l-'Arab*, thk. Ali Muhammed el-Bicâdî (Mısır: Nahdatü Mısır, ts.), 376; Ebû Amr eş-Şeybânî, *Şerhu'l-Mu'allakâti't-Tis'*, thk. Abdülmecîd Hemû, 1. bs. (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, 2001), 240-241; et-Tebrîzî, *Şerhu Dîvânî 'Antera*, 191; eş-Şentemerî, *Eş'ârü's-Şu'arâi's-Sitteti'l-Câhiliyyîn*, 2/129.

<sup>18</sup> Geleneği kuran bu beyitler, 1. yazar tarafından manzum olarak çevrilmiş; diğer beyitlerde ise serbest ölçü kullanılmıştır.

<sup>19</sup> Tenasüp, edebî ifadede ahengi ve bütünlüğü sağlamak amacıyla, çağrışımsal veya anlamsal bir ilişkiye sahip iki veya daha fazla sözcük, kavram ya da kalıplaşmış ifadeyi seçmektir. Bu sanatın temel koşulu, seçilen unsurların tezat ilişkisi taşımamasıdır. Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Aydın, *Arap Dili Belâgatında Bedî' İlmi ve Sanatları* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2018), 37/40.

### 3. Beytin Gelenekteki Tematik İzdüşümleri

İnceleme konusu olan beyit, edebî gelenekte yüzyıllar boyunca farklı bağlamlarda yeniden üretilmiş; kimi zaman özgün kullanımına sadık kalmış, kimi zaman ise ondan ayrışarak yeni anlam katmanları kazanmıştır. Bu şekilde beyit, kendi tarihsel zeminini aşarak sonraki kuşaklar tarafından da tekrarlanıp dolaşıma sokulan müşterek bir söyleyiş hâline gelmiştir. Bu yeniden üretim süreci içinde üç ana tema öne çıkmaktadır. Aşağıda bu temalar, ihtiva ettikleri beyit yoğunluklarına göre tasnif edilmekte ve ilgili dizeler edebî çözümleme yöntemleri çerçevesinde değerlendirilmektedir.

#### 3.1. Yiğitlik Söylemi, Savaş ve Gazel

Muallaka sahibi Antere'nin "وَلَقَدْ ذَكَرْتِكَ" ifadesiyle başlayan çığır açıcı beyti müteakip dönem şairleri tarafından gazel türünde zengin bir tematik yelpazede kullanılmıştır. Zorlu bir zamanda sevgiliyi yâd etmeyi konu edinen bu beyit aşkı kahramanlık zarfında çarpıcı bir üslupla sunduğu için yiğitlik ve sevdaya büyük önem atfeden Arap maşeri vicdanında güçlü bir yankı uyandırmıştır. Nitekim bu anlam çerçevesi şiir erbabı için kayda değer bir örneklik teşkil etmiş; aşkın ve sadakatin gücü ilan edilirken bu bir zorlukla mezcedilerek yapılmıştır. Yapılan araştırmada söz konusu zorluk kimi zaman tabiatın şiddetli yüzüyle kimi zaman amansız bir hastalıkla yahut derin bir duygusal buhranla ilişkilendirilmiş olsa da şairlerin çoğunluğu Antere'nin mirasına tamamen bağlı kalarak "وَلَقَدْ ذَكَرْتِكَ" ifadesinden sonra savaş sahneleri çizmeyi ve kahramanlık portreleri sergilemeyi tercih etmişlerdir. Bu bağlamda Antere'nin beytini en etkili bir şekilde modelleyen şairlerden biri Safiyyüddîn el-Hillî'dir (öl. 749/1348). Daha ziyade tasvir, medih ve hamâse konularında öne çıkan şair bu kalıbı birden çok kez<sup>20</sup>, ustalıkla kullanmıştır. Bunlardan biri şöyledir:

وَلَقَدْ ذَكَرْتُكَ وَالسَّيْفُ مُوَاطِرٌ  
كَالسُّحْبِ مِنْ وَبْلِ النَّجِيعِ وَطَلَّةٌ  
فَوَجَدْتُ أَنْسَاءً عِنْدَ ذِكْرِكَ كَامِلًا  
فِي مَوْقِفٍ يَخْشَى الْفَتَى مِنْ ظِلِّهِ<sup>21</sup>

Kılıçlar sağanak yağdıran yağmur bulutları gibi inerken seni hatırladım

Delikanlıların kendi gölgesinden bile korktuğu bir anda yâdında tam bir sükûnet buldum

Şairin dehşetli bir savaş tablosu çizdiği dizelerinde, tıpkı doludizgin boşalan yağmur bulutlarının yeryüzüne sağanaklar indirmesi gibi, savaş meydanında da kılıçlar birer yağmur damlası misali üst üste inmektedir. Savaşın şiddetini ve vahşetini gözler önüne seren bu yoğun tasvirde öne çıkan temel duygu ne harbin acımasızlığı ne de kılıçların çıkardığı dehşetli şakırtıdır. Vurgu yapılan esas duygu, ölümün tam eşiğindeyken sevgili uğruna hayata sarılma arzusudur. Şair, savaşın ortasında, fiziki anlamda sığınılacak hiçbir yer bulamasa da içsel olarak sevgilisinin hayaline tutunur; o hayali kendisine bir nevi mesken kılar. Dış dünyada kılıçlara karşı koyarken, iç dünyasında ise ayrılığın ve hasretin yüküyle mücadele eder. Bu bağlamda, savaşın sertliği ile aşkın kırılğanlığı arasında kurulan anlamlı tezat, beytin duygusal derinliğini pekiştirmektedir. Şair bu şekilde bir yandan ölüme yaklaşan savaşın soğuk yüzünü, diğer yandan hayata bağlayan

<sup>20</sup> Hillî, divanında peşe peşe dört şiirini bu kalıpla başlatmaktadır. Bkz. Ebü'l-Mehâsin Safiyyüddîn Abdülazîz b. Serâyâ el-Hillî, *Divânu Safiyyiddîn el-Hillî* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 407-408.

<sup>21</sup> el-Hillî, *Divânu Safiyyiddîn el-Hillî*, 407.

aşkın sıcak dokunuşunu aynı anda işler; ölüm ve yaşam, yıkım ve diriliş, savaş ve aşk gibi zıtlıklar bir arada ele alınır.

Şair bu anlatıyla yetinmemiş olacak ki aynı kalıbı kullandığı başka bir beytinde dehşetin boyutunu daha da artırmakta ve kan gövdeyi götürürken bile sevgilisini aklından çıkaramadığını söylemektedir:

وَلَقَدْ ذَكَرْتُكَ وَالْجَمَاعِمُ وَقَعٌ      نَحْتِ السَّنَابِكِ وَالْأَكْفُ تَطِيرُ<sup>22</sup>

Atlarn toynakları altında yuvarlanırken kafatasları  
Ve (kopan) eller havada uçuşurken ant olsun ki seni andım

Şair bu beyitte savaşın vahşetini sansürsüz bir şekilde resmetmektedir. O, vahşetin şiddetini yalnızca kullandığı lafızların manalarıyla değil; aynı zamanda onların fonetik özelliklerindeki sertlikten de yararlanarak okuyucuya hissettirmektedir. İnsan bedenine korkunç zararların verildiği bu dehşetengiz sahnede şairin “وَلَقَدْ ذَكَرْتُكَ” ifadesiyle sevdiğine hitap etmesi, onu içinde bulunduğu savaşın kaosundan ihtiyaç duyduğu güvenliğin istikrarına taşıyan dünyaya aracılık ediyor gibidir. Yapılan anlatıya göre aşk, savaşın gürültüsüne rağmen bastırılmaz bir iç sestir. Şairin duygusu, savaşın korkusundan bile güçlüdür. Buradan onun sadece sıradan bir savaşçı olmadığı anlaşılmaktadır. Zira o, tüm bu yıkıma rağmen aşkın gücüyle ayakta kalan, ölümün gölgesinde dahi yaşama dair en güçlü duygulara tutunan bir âşıktır.

18. yüzyılın önde gelen Hristiyan din adamları ve şairlerinden Başpiskopos Cermânûs Ferhât (ö. 1145/1732) da ilgili kalıbı aslına uygun olarak gazel-yiğitlik bağlamında kullanır:

وَلَقَدْ ذَكَرْتُكَ يَا وَدَاعَهُ عِنْدَمَا      سَمَّيْتُ الْعَدُوَّ مَجْرِدًا سَيْفَ الرَّدَى<sup>23</sup>

Ölüm kılıcını kınından çıkardığımda düşmana,  
Seni hatırladım ben ey sevgili Vedâa

Şair bu dizede cesaret ve sevgisine sadakat konusunda iddiasını ortaya koymakla kalmamış, kullandığı basit sözcüklerle oldukça belif bir ifade oluşturarak şiirdeki maharetini de okuyucuya sergilemiştir. Ölüm kılıcını kınından çıkardığını söylerken bir taraftan meydan okuyarak bu kılıcın düşmanları için Azrail olabileceğini söylemiş; diğer taraftan da düşmanla kahramanca çarpışıp şerefli bir şekilde can vermeye hazır olduğunu hissettirmiştir.

Bilindiği üzere, insan zor ve tehlikeli şartlarla karşı karşıya kaldığında, hayatta kalma içgüdüüsü çoğu kez onu sevdiğilerini hatırlamaya sevk eder. Bu hatırlayış, kişiye yalnızca duygusal bir sığınak sunmakla kalmaz, aynı zamanda karşılaşılan zorlukları göğüslemek için güçlü bir motivasyon kaynağı da olur. Antere’den ilhamla kaleme alınan şiirlerde bu duyguların belirgin bir şekilde öne çıktığı dikkat çekmektedir. Nitekim Modern Dönem şairlerinden Müftü Fethullah’ın (ö. 1260/1844) başlamak üzere olan bir muharebeyi tasvir ettiği aşağıdaki beytinde, âşığın sevgilinin hatırasıyla güç bulduğunu anlaşılmaktadır:

<sup>22</sup> el-Hillî, *Dîvânü Saifiyyiddîn el-Hillî*, 408

<sup>23</sup> Cermânûs Ferhât, *Dîvânü’s-Seyyid Cermânûs Ferhât*, 2. bs. (Beyrut: el-Matba’tü’l-Kâtûlîkiyye li-l-Âbâi’l-Yesû’iyyîn, 1894), 180.

وَلَقَدْ ذَكَرْتِكِ وَالصُّفُوفُ تَلَا حَمَتِ  
وَتَبَارَزَ الْفُرْسَانُ لِلْفُرْسَانِ<sup>24</sup>

Ordular birbirine girerken yemin olsun seni andım

Atlılar birbirinin karşısına çıkarken

Bir önceki beyti tamamlayan bu dizelerde, hakiki âşığın bütün hâl ve davranışlarının merkezinde maşukun bulunduğu açıkça görülmektedir. Âşık, hangi durumda olursa olsun sevgilisinden ayrı kalmak istemez; esasen buna kudreti de yoktur. Zorlukta ve kolaylıkta, darlıkta ve bollukta, meşguliyet içinde yahut sükûnet anında, kısacası her hâlükârda sevgili onun zihninde ve yüreğinde daima hazırdır. Bu hakikati başka bir dizesinde daha net biçimde vurgulamak isteyen Müftü Fethullah, Antere'nin mısraına yaptığı taşîr ile hem bireysel bir tecrübeyi evrensel bir aşk ilkesine dönüştürmekte hem de söz konusu dizenin neden zamanla köklü bir geleneğe dönüştüğünün arka planına ışık tutmaktadır:

لَا وَقْتَ قَلْبِي عَنْكَ فِيهِ غَافِلٌ  
وَلَقَدْ ذَكَرْتِكِ وَالرِّمَاحُ نَوَاهِلُ<sup>25</sup>

Olmadı kalbimin senden gafil kaldığı bir ân

Seni andım mızraklar havada uçuştuğu zaman

Daha önceki iki mısraında savaş öncesinde gördüğü ve cenk sırasında yaşadığı tehlikeler karşısında maşukunu yâd ettiğini söyleyen şair bu duygusunun darbe aldıktan sonra da değişmediğini vurgulayarak sevdasının kudreti ve sevgilisine olan derin sadakatini şöyle terennüm etmektedir:

وَلَقَدْ ذَكَرْتِكِ وَالصَّوَارِمُ قَطَعَتْ  
مِئِّي الْوَرِيدَ بَضْرِبِ عَاتٍ ظَالِمٌ<sup>26</sup>

Seni andım keserken şah damarımı

Keskin kılıçlar amansız darbelerimi

Antere'nin mirasına yönelik en rafine yaklaşımlardan biri de Suriyeli şâir ve edip Muhammed el-Hilâlî (öl. 1894) tarafından sergilenmiştir. Hilâlî, Antere'nin meşhur beytini taşîr sanatıyla yeniden inşa etmiştir:

هَيْهَاتَ يَشْعَلْنِي بِغَيْرِكَ شَاغِلٌ  
وَلَقَدْ ذَكَرْتِكِ وَالرِّمَاحُ نَوَاهِلُ<sup>27</sup>

Beni senden gâfil kılacak tanımam hiçbir neden

Seni andım mızraklar kanlarımı içerken

İnsan zihni, yoğun ve karmaşık durumlar karşısında güzellikleri ve iyi anıları hatıra getirmekte genellikle zorlanır. Bu gerçeğe dikkat çeken beyitte, mızrakların yağmur olup yağdığı, savaşın en ölümcül anlarından birinde bile şairin zihninin sevgilisine yönelmesi, aşkın insan zihnindeki olağanüstü yerini ve gücünü gözler önüne sermekte ve etkili bir retorikle sevgiliye bağlılığın mutlaklığını dile getirmektedir.

Antere b. Şeddâd'ın gazel ile hamâset unsurlarını ustaca mezceden ve zamanla yerleşik bir edebî motife dönüşen söyleyişi, 20. yüzyılda da etkisini sürdürmüştür. Bu köklü

<sup>24</sup> Abdullatîf Fethullâh, *Dîvânü'l-Müftî Abdillatîf Fethillâh*, thk. Züheyr Fethullâh, 1. bs. (Wiesbaden: Dârü'n-Neşr Franz Steiner, 1984), 302.

<sup>25</sup> Fethullâh, *Dîvânü'l-Müftî Abdillatîf Fethillâh*, 347.

<sup>26</sup> Fethullâh, *Dîvânü'l-Müftî Abdillatîf Fethillâh*, 246.

<sup>27</sup> Muhammed el-Hilâlî, *Dîvânü Muhammed el-Hilâlî* (Hama: Matbaatu Hamâ, 1911), 194.

mirası tevarüs ederek aynı üslup dairesinde şiir söyleme iradesini ortaya koyan yakın dönem örneklerinden biri, Muhammed el-Fâiz el-Kayrevânî'nin (öl. 1902) aşağıdaki beytinde karşımıza çıkmaktadır:

وَلَقَدْ ذَكَرْتُكَ وَالْأَسْوَدُ زَيْبُهَا  
مَلَأَ الْفَضَاءَ وَأَذْهَلَ الشُّجْعَانَ<sup>28</sup>

Aslanların kükreyişi fezaı doldurduğunda  
Seni yâd ettim onlar yiğitleri bile korkuttuğunda

Güçlü bir metafor üzerine kurulan bu beyitte şair istiare sanatıyla düşmanı cesaretin simgesi olan aslana benzetmiştir. Haddizatında korkutucu olan aslanın, daha da ürkütücü bir hâlini gösteren “kükreyiş”in bütün âfâkı sarması, savaş ortamının dehşetini sanatkârâne bir dille resmetmektedir. Tüm bu anlatılar esasen yine başka bir duyguyu öne çıkarmak için kullanılmaktadır. Zira tehlike anlarında kişinin kendisini öncelemesi doğal bir refleks iken böylesi korkunç bir sahneye şahitlik eden kişinin canını değil cananını düşündüğünü söylemesi, aşkın korkuyu bastıracak bir güce sahip olduğunu ve insanın en çaresiz anlardan bu duyguya tutunarak çıkabileceğini göstermektedir.

### 3.2. Duygusalılık ve Gazel

Şairler, sevdalarının gücünü ve sadakatini göstermek için, Antere'den ilhamla kullandıkları “وَلَقَدْ ذَكَرْتُكَ” ifadesini, yalnızca savaş sahneleri ile sınırlı tutmamışlardır. Yapılan incelemeler bu ifadenin, duygu ve romantizmin ön planda olduğu farklı bağlamda daha yoğun biçimde kullanıldığını ortaya koymaktadır. Nitekim bazı şairler, sevgiliye duydukları derin muhabbeti ve sarsılmaz bağlılıklarını ifade ederken bunu yiğitlik, cesaret veya güç temelli bir yaklaşımla değil; romantik bir hissiyatın ve zarif bir duygusalılığın penceresinden yansıtmayı tercih etmişlerdir. Bu yaklaşımda ilgili kalıp, dış dünyanın haşmeti yahut korkunçluğu karşısında bir sığınak olarak hatırlanan sevgiliden ziyade, maşuku şairin ruh dünyasında kök salmış, düşüncesiyle gönlünü aydınlatan bir varlık olarak anma şeklinde tezahür etmektedir. Bu yaklaşımın en berrak örneklerinden biri, gazel alanındaki maharetiyle tanınan Ömer b. Ebî Rebî'a'ya (öl. 93/711-712) ait aşağıdaki beyittir. Emevîler döneminin bu seçkin şairi, yoğun bir duygusalılık ihtiva eden beytinde sevgilisine şu şekilde hitap etmektedir:

وَلَقَدْ ذَكَرْتُكَ يَا بَهِيَّةَ بَعْدَمَا  
ذَهَبَ الْكَرَى بِمَجَالِسِي وَنَدِيْمِي<sup>29</sup>

Seni hatırladım ey sevgili Behiyye  
Uykum ve nedimim meclisini terk ettiğinde

Aşk, sevgiliye dair hislerin kalbe, fikirlerin de zihne mütemadiyen hücum ettiği bir hal olarak nitelendirilebilir. Bu açıdan bakıldığında beyitten, şairin sevgiliyle ilgili his ve fikirlerinin kalbine de zihnine de nefes aldırmadığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı dost meclisinde bir teselli aradığı aşıkârdır. Dostu yanından ayrılınca, bu hücumdan uykuya sığınarak kurtulmayı umar; ancak uyku da dostu gibi onu terk eder ve gecenin karanlığında yapayalnız kalır. Yârenlerinin gecenin sessizliğine karıştığı o ıssız anda şair kaçmaya çalıştığı acının ızdırabıyla yüzleşir. Bu kez eleminden kaçmak yerine “Sevgili

<sup>28</sup> Muhammed el-Fâiz el-Kayrevânî, *Divânu Muhammed el-Fâiz el-Kayrevânî* (Tunus: Matba'attü'd-Dâri't-Tünisiyye, 1977), 51.

<sup>29</sup> Ebü'l-Hattâb Ömer b. Abdillâh İbn Ebî Rebî'a, *Divânu 'Umar b. Ebî Rebî'a*, thk. Fâyiz Muhammed, 2. bs. (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1996), 339.

Behiyye" şeklindeki seslenişiyse kalbinin ve zihninin kapılarını yeniden sevdiğine açar ve gönlündeki hicran korunu unutarak bastırmaya çalışmaktan vazgeçip sevdiğinin hayalini ve hatırasını canlandırarak teselli bulmaya çalışır. Sevgilisine "Behiyye" diye seslenerek yüreğinde bir tek onu konuk etme ve onun yâdıyla deva bulma isteğini belirtirken bu özel ismin kelime anlamını (parlak ve güzel yüzlü kadın) vurgulayarak sevgilisine iltifat etmekte ve efkârla dolu karanlık gecenin onun parlaklığıyla aydınlanacağını ima etmektedir.

İbn Sinân el-Hafâcî'nin (öl. 466/1073) aşağıdaki beyti, "وَلَقَدْ ذَكَرْتُكَ" kalıbının romantik ve duygusal bağlamda işlenmiş özgün bir örneğini temsil etmektedir:

وَلَقَدْ ذَكَرْتُكَ فِي عَقَابِ هِرْقَلَةَ      وَجِبَالِ نَيْقَةَ وَتَلْحِ الْحِمَّةِ<sup>30</sup>

Ereğli'nin yamaçlarında andım seni

İznik'in dağlarında, Himme'nin karlarında

Hafâcî bu beytinde aşkın belirli bir coğrafyaya sığmadığını vurgulayarak sevdiğini nereye giderse gitsin kalbinin en derin yerinde taşıdığını ifade eder. Ereğli'nin yamaçları, İznik'in dağları ve Himme'nin karları gibi zorluğu, ıssızlığı ve meşakkati çağrıştıran mekânlar, sevginin inişli çıkışlı, kimi zaman nefes kesen kimi zaman yoran yollarının sembolik karşılığıdır. Dağların dik ve engebeli yapısı, sevginin zorluklarını hatırlatırken; zirvelerinin görkemi, aşkın yüceliğini imgeler. Şair, bu meşakkatli yolculukta karşılaştığı güçlükleri ancak sevgilisinin hatırası ve hayaliyle aşabildiğini hissettirir. Beyitteki en çarpıcı unsurlardan biri, soğuk ve çetin bir coğrafyanın tasviri ile şairin iç dünyasındaki aşk ateşi arasındaki duygusal tezattır. Karların ve dağların dondurucu soğuğu içinde sevgilisini anmak, duyduğu özlemin ve sevdanın içini nasıl bir yangın gibi sardığını gösterir. Bununla birlikte, karın beyazlığı ve saflığı, sevgilisinin şair nezdindeki temizlik ve masumiyetine bir işaretir. Böylece şair, içinde bulunduğu zorluğun üstesinden gelirken, sevdiğine olan aşkının saflığını güçlü edebi imgelerle ifade etmektedir.

İlgili kalıbı romantik bir hissiyatla işleyen diğer bir şair de Va'vâ ed-Dimaşkî'dir (öl. 551/1156). Onun beytinde ise sevgili gökyüzünü temaşa ederken yâd edilmektedir:

وَلَقَدْ ذَكَرْتُكَ وَالنُّجُومُ كَأَنَّهَا      دُرٌّ عَلَى أَرْضٍ مِنَ الْفَيْرُوزِجِ<sup>31</sup>

Seni yâd ettim yıldızlar

Yere saçılmış Firuze incileri gibiyken

İnsan, sevdiğini çoğu zaman tabiatın en ince ve zarif tezahürleriyle özdeşleştirir. Bir çiçeğin rengi ve kokusu, rüzgârın latif esintisi yahut yıldızların parlak ışıltısı, gönülde saklı olan daha yüce ve nadide bir güzelliğe, yani sevgiliye çağrışım yapar. Şair de söz konusu beyitte, tabiatın sunduğu bu benzersiz güzelliklerden yıldızları vesile kılarak sevgilisini anmaktadır. Yıldızlar yalnızca gecenin karanlığını aydınlatmakla kalmaz; aynı zamanda ona estetik bir boyut katarak gökyüzünü ihtişamlı bir panorama hâline getirir. Şair, bu durumu yeşil ile mavinin kaynaşmasından doğan rengeyle dikkat çeken değerli taş firuze üzerinden tasvir eder. Ancak burada asıl amaç, yıldızları övmek değil; o güzellik karşısında sevgilisini hatırlayarak kendi iç dünyasının karanlıklarını

<sup>30</sup> İbn Sinân el-Hafâcî, *Divânü İbn Sinân el-Hafâcî*, thk. Muhtâr el-Ahmedî en-Nuvîvât - Nesib Neşşâvî (Dimaşk: Matbû'âtu Mecma'î'l-lügatî'l-'Arabiyye bi-Dimaşk, 2007), 678.

<sup>31</sup> Va'vâ' ed-Dimaşkî, *Divânü'l-Va'vâ' ed-Dimaşkî*, thk. Sâmî ed-Dehhân, 2. bs. (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), 263.

aydınlatmak ve düşünce âlemini zenginleştirmektir. Dolayısıyla beyitte, yıldızların geceye kattığı parlaklık ile sevgiliyi hatırlamanın şairin ruh dünyasında meydana getirdiği aydınlanma arasında sembolik bir benzetme kurulmaktadır.

Söz konusu kalıp, Emîr es-San'ânî'ye (öl. 1182/1768) ait aşağıdaki beyitte, ayrılığın kaçınılmazlığı ve bu anın derin hüznü etrafında şekillenen etkili bir söyleyişle karşımıza çıkmaktadır:

وَلَقَدْ ذَكَرْتُكَ بَعْدَ أَنْ جَدَّ النَّوَى  
وَالصَّحْبُ بَيْنَ مُودِعٍ وَمُشْبِعٍ<sup>32</sup>

Seni andım ayrılık ciddiyete binerken  
Kimi dostlar veda edip kimisi uğurlarken

Firkat vaktinin gelip çattığını dile getiren şairin üslubu, acısını hafifletme ve ardından gelen yalnızlık fikriyle başa çıkma çabasını derinden hissettirir. Sevgilisine yakınken ondan uzak düşen şair bu uzaklığın telafisini, sevgiliyi zihninde daima canlı ve yakın tutmakta bulur. Bu bağlamda beyitteki “anma” fiili, insanın unutmak istemediği bir ismi ısrarla tekrar etmesi yahut bir simayı sürekli hatırında canlı kılması gibi bilinçli ve kesintisiz bir hatırlamaya işaret eder. Beytin ikinci kısmı ise daha çarpıcı bir hakikati gözler önüne serer. Firkat, âşık ile maşuku yıkıma uğratmakla kalmaz, aşkın şahitlerini de derinden yaralar. Şair, bir zamanlar muhabbet etrafında birleşmiş dostların dahi bu ayrılığın sarsıntısından etkilendiğini, kendilerini seven ile sevilen arasında sıkışmış olduklarını dile getirir.

Antere'nin mirasını devam ettiren şairlerinden Abdulgaffâr el-Ahres (öl. 1291/1874) ise söz konusu kalıbı işlerken seleflerinden farklı bir üslup kullanmaktadır:

وَلَقَدْ ذَكَرْتُكَ وَالْهُمُومُ  
تَمُرُّ بِي عَكْسًا وَطَرْدًا<sup>33</sup>

Seni yâd ettim dert keder bana  
Dört bir yandan uğrayıp durduğunda

Şair bu dizesinde kendisini dört bir yandan muhasara altına alan dert ve keder ordusu karşısındaki acziyetini resmederken uğradığı sıkıntıların art arda gelip kendisine göz açtırmadığını vurgulamak için bir bedîî sanatı olan aks-ü tard<sup>34</sup> kavramına atıf yapar. Düştüğü bu darboğazdan çıkmak için sevgilisinin yâdından medet aldığını söyleyerek hem aşkın ferahlatıcı yönüne hem de maşukuna duyduğu muhabbetin sadakatine işaret eder.

20. yüzyılın Mısırlı şairlerinden Ahmed el-Kâşif (öl. 1948) “وَلَقَدْ ذَكَرْتُكَ” kalıbını, ayrılığın en mutlak ve dönüşsüz biçimi olan ölüm ile ilişkilendirerek sevdanın ölümsüzlüğüne dikkat çekmektedir:

<sup>32</sup> Muhammed b. İsmâil el-Emîrî'l-Hüseynî es-San'ânî, *Divânu'l-Emîr es-San'ânî*, haz. Ali Subh el-Medenî (Kahire: Matba'atü'l-Medenî, ts.), 224.

<sup>33</sup> Abdulgaffâr b. Abdilvâhid b. Vehb el-Mevsilî el-Bağdâdî el-Ahres, *Divânu'l-Ahres*, thk. el-Hattât Velid el-A'zamî, 2. bs. (Kuveyt: Müessesetü'l-Babtain, 2008), 169.

<sup>34</sup> “Aks ü Tebdil” veya “Aks” olarak da isimlendirilen bu sanat, bir mısra ya da cümlelerin bileşenlerini oluşturan sözcükleri veya anlamlı kelime gruplarını, baştaki unsurun sona, sondaki unsurun ise başa getirilmesi esasıyla tersine çevirerek yeni bir ifade inşa etme tekniğidir. Detaylı bilgi ve örnekler için bkz. Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî' İlmi ve Sanatları*, 52-54.

وَلَقَدْ ذَكَرْتُكَ بَعْدَ نَعْيِكَ مُشْفِقًا      ذِكْرَ الْحَبِيبِ لِأَفْضَلِ الْأَحْبَابِ<sup>35</sup>

Ölüm haberinden sonra seni andım şefkatle

Kişi en sevdiğini nasıl yâd ederse, işte öyle

Şaire göre sevgilinin ölümüyle yaşanan derin kaybın acısını hafifletecek yegâne teselli, onu daima anmak ve hatırasına sarsılmaz bir sadakatle tutunmaktır. Zira sevgilinin hakiki mekânı, bedeninin geçici varlığı değil sevenin kalbidir. Bu nedenle ölüm, şairin beyitte kuvvetle vurguladığı üzere, sevgililer arasındaki muhabbeti nihayete erdiremez. Dolayısıyla hakiki aşk, sevgilinin ölümüyle dahi kalpte varlığını sürdürür; sevgilinin hatırası ise daima diri ve ebedî kalır.

Lübnanlı şair Halil Mutrân (öl. 1949) ise bu kalıbı insanı hüznü davet eden manzaralardan gün batımı temasında, zıt duyguların birleştiği bir noktada kullanmaktadır:

وَلَقَدْ ذَكَرْتُكَ وَالنَّهَارُ مُودِعٌ      وَالْقَلْبُ بَيْنَ مَهَابَةِ وَرَجَاءِ<sup>36</sup>

Seni andım gün veda ediyorken

Kalp korkuyla ümit arasındayken

Bu beyitte şair, gün batımını kendi duygularıyla etkileşime giren ve iç dünyasındaki duygusal tezathı yansıtan canlı bir unsur olarak işler. İnsan için güne veda, çoğu zaman ömre vedayı çağırıştırır. Ne kadar gün göreceğini, son nefesini ne zaman vereceğini bilmeden yaşayan insanoğlu, bu muamma içinde hem ümit ve mutluluğu hem de korku ve hüznü bir arada taşır. Şair de bu hissiyatı paylaşır; yarına ulaşamayacağı korkusunu dile getirirken her sonun aynı zamanda yeni bir başlangıcın habercisi olabileceğini sezdirir. Aydınlık ile karanlık, netlik ile belirsizlik arasında bir eşik olan gün batımı, Mutrân'ın dizelerinde ruhun aynası olarak tecelli eder.

### 3.3. Musibet Anlatısı ve Gazel

Antere'nin "وَلَقَدْ ذَكَرْتُكَ" ifadesiyle başlayan çığır açıcı beyti yüzyıllar içerisinde teşekkül eden edebî gelenekte aşk ve kahramanlık bağlarıyla sınırlı kalmamış; musibet ve felaket anlatıları çerçevesinde de yeniden üretilip yorumlanmıştır. Şairler, sevgilinin hatırlanışını kimi zaman savaşın dehşeti ve tabiatın sertliğiyle ilişkilendirirken kimi zaman da ağır bir musibet, derin bir hastalık yahut sarsıcı bir kayıp vesilesiyle dile getirmişlerdir. Bu bağlamda beyit, kahramanlığın yahut romantizmin tezahür ettiği bir kalıp olmaktan sıyrılarak insanın felaket anlarında sığındığı en güçlü dayanağı olan sevgiliyi hatırlamanın edebî bir imkânı hâline gelmiştir. Bu başlık altında da bu türden, savaşın dışında kalan fakat benzer şekilde ölüm, musibet ve yoklukla yüzleşilen durumları ifade eden beyitler ele alınacak ve bağlamları çerçevesinde değerlendirilecektir.

Emevî Devri'nin kudretli isimlerinden Cerîr (öl. 110/728 [?]) sevgilinin hatırasını dile getirirken "وَلَقَدْ ذَكَرْتُكَ" kalıbını çölün yıpratıcı ve haşin tasvirleriyle birleştirerek kullanır:

<sup>35</sup> Ahmed el-Kâşif, *Dîvânü'l-Kâşif*, 1. bs. (Mısır: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1987), 79.

<sup>36</sup> Muhammed Mendûr, *Halil Mutrân* (Kahire: Mektebetü Nahdati Mısır ve Matbaatuhâ, ts.), 20; Şevkî Dayf, *el-Edebü'l-'Arabiyyü'l-Mu'âsir fî Mısır*, 13. bs. (Kahire: Dâru'l-Me'arif, ts.), 126.

وَلَقَدْ ذَكَرْتُكَ وَالْمَطِيُّ حَوَاضِعٍ      مِثْلَ الْجُمُونِ بِرَقِيٍّ أَرْمَامٍ<sup>37</sup>

Ermâm'ın iki taşlık tepesinde bineklerin boynu  
(Ağırlaşan) göz kapakları gibi öne düşerken seni andım

Cerîr'in bu beytinde, seferin yorgunluğuyla harmanlanmış bir hüznün ve özlem atmosferi işlenir. Şair, yolun meşakkatini betimlerken yorgunluktan ağırlaşmış develerin güçsüz yürüyüşünü uykusuzluktan bitap düşmüş göz kapaklarıyla özdeşleştirir. Yapılan bu güçlü teşbih, bir yandan yolculuğun fiziksel zorluğunu gözler önüne sererken diğer yandan da şairin içine çöken ağırlığı, tükenmişliği, sevgilisine duyduğu özlemi ve onun hatırasıyla teselli olma çabasını sembolize eder.

İncelenen örnekler; şairlerin söz konusu klişeyi musibet anlatıları işlerken bilhassa deniz motiflerine sıkça başvurduklarını ortaya koymaktadır. Bilindiği gibi deniz insan için bir hayranlık ve dinginlik kaynağı olduğu kadar zaman zaman ciddi korku ve endişe sebebi de olabilmektedir. Ansızın çıkan bir fırtına ve onun getirdiği asi dalgalar, insanı kontrolü mümkün olmayan bu devasa güç karşısında aciz bırakmakta ve ona dehşet yaşatmaktadır. Anlaşılan o ki Antere'nin, etkileyiciliğini aşk ile zorluk denkleminde alan beytine nazire yapan şairler, "ölümcül dalgalarla boğuşurken sevgiliyi anma" temasını kullanmayı da benzer derecede etkileyici bulmuşlardır. Sözgelimi İbn Reşîk'in (öl. 456/1064) aşağıdaki beytinde de görüleceği üzere sevgiliyi böyle bir anda hatırlamak, onu savaş meydanında yâd etmekle eşdeğer görülmüştür:

وَلَقَدْ ذَكَرْتُكَ فِي السَّفِينَةِ وَالرَّدى      مُتَوَقِّعٌ بِتَلَاطِمِ الْأَمْوَاجِ<sup>38</sup>

O gemide seni andım ben  
Dalgaların vuruşuyla ölüm beklenirken

Şair, alabora tehlikesi yaşayan bir gemide bulunmasına rağmen zihninin sevgiliye yönelmesiyle sadakatini ve aşkıdaki sarsılmaz bağlılığını ortaya koyar. "Batmak üzere olan gemi" metaforu üzerinden çizdiği dehşetli tabloda sevgilisini anarak sevdanın ölüm korkusunu aşan ve ölümü dahi anlamlı kılan bir güç olduğunu hissettirmeye çalışır. Aynı tema çerçevesinde Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin (öl. 745/1344) de kayda değer bir beyti bulunmaktadır:

لَقَدْ ذَكَرْتُكَ وَالْبَحْرُ الْخِضْمُ طَعَّتْ      أَمْوَاجُهُ وَالْوَرَى مِنْهُ عَلَى سَفَرٍ<sup>39</sup>

Engin denizin dalgaları coşmuşken seni hatırladım  
İnsanlar o gemide seyr u sefer yaparken

Şairlerin sevgiliye duydukları derin bağlılığı ifade etmek üzere ürkütücü deniz tasvirlerinin yanında, tabiatın farklı tezahürlerine de yer verdikleri görülmektedir. Bu bağlamda mesela Hasan Hüsnü et-Tuvayrânî (ö. 1897), söz konusu lirizmi kuvvetli bir fırtına motifi üzerinden şöyle dile getirir:

<sup>37</sup> İbn 'Atıyye et-Temîmî Cerîr, *Dîvânü Cerîr bi-şerhi Muhammed b. Habîb*, thk. Nu'mân Muhammed Emîn Tâhâ, 3. bs. (Kahire: Dâru'l-Me'arif, ts.), 532.

<sup>38</sup> Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn İbn Ebî Hacle, *Dîvânü's-sabâbe* (Beyrut: Dâru ve Mektebetü Hilâl, 1983), 222.

<sup>39</sup> Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Dîvânü Ebî Hayyân el-Endelüsî*, thk. Hamîd el-Matlûb - Hadîce el-Hadîsî, 1. bs. (Bağdat: Matba'atü'l-Ânî, 1969), 77.

وَلَقَدْ ذَكَرْتُكَ وَالرِّيحَ عَوَاصِيفَ      قَدْ كَحَلَّتْ بِالرِّمْلِ عَيْنَ الْبَاكِيِ<sup>40</sup>

Seni hatırladım fırtınaya dönüşmüşken rüzgarlar  
Ağlayan gözlerime sürme çekerken kumlar

Şair, çetin bir sınavdan geçerken duyduğu özlemi dokunaklı bir üslupla tasvir etmektedir. Fırtına ve sert rüzgârlar içinde sevgilisini anması, sanki bu hatıranın yaşadığı zorluklarla içten bir bağ kurduğunu düşündürmektedir. Bu anı, böylesi bir anda ona güç veren bir can simidi gibidir. Beyitteki “ağlayan gözler sürme çeken kum” ifade dikkat çekicidir. Esasen sürme gözü güzelleştirip bakışları cazip kılarken burada, rüzgârın savurduğu kum, zorlukların acı verici sonuçlarını temsil etmektedir. Bu ince tasvirle şair, sevgiliyi anmanın getirdiği güzellikle ayrılığın bıraktığı acıyı iç içe yansıtan bir ruh hâlini dile getirmektedir. Böylece, sevgilinin hatırasıyla temsil edilen huzur ve güzellik ile fırtına ve kumun simgelediği sertlik ve acımasızlık arasındaki örtük tezat, beytin etkisini ve şiirsel gücünü daha da pekiştirmektedir.

İnsanoğlunun en korunaksız anlarında sığınacak bir varlığa duyduğu ihtiyaç, tarih boyunca hem psikolojik hem de fiziksel boyutlarıyla dile getirilmiştir. Vezir Ebû Bekîr İbn Sevvâr'a (öl. ?) nispet edilen aşağıdaki beyitte ise böylesi bir sığınma duygusu, aşk ekseninde özgün bir şekilde tezahür etmektedir. Fiziksel şiddetin acısını deneyimleyen âşık, sevgilisinin hatırasına iltica ederek bedenini maruz kaldığı zilleti, aşkın bahşettiği manevî izzetle bertaraf etmeye çalışmaktadır:

وَلَقَدْ ذَكَرْتُكَ وَالْعَدُوَّ يَعْضُنِي      وَالْعَلِجُ يَلْطِمُ صَفْحَتِي وَجِبِينِي<sup>41</sup>

Aklıma getirdim seni düşman beni kaplığında  
Öfkeli adam suratıma, alnıma tokatlar attığında

## Sonuç

Edebî geleneklerin en belirgin özelliklerinden biri, büyük şairlerin üsluplarının, berceste beyitlerinin ve özgün ifadelerinin sonraki nesiller üzerinde bıraktığı kalıcı tesirdir. Arap şiirinde de benzer şekilde, seçkin beyitler yalnızca kendi dönemlerinde yankı bulmakla kalmamış; nazire, tahmîs ve taşîr gibi belîğ yollarla yeniden işlenerek anlam ufuklarını genişletmiş ve edebî geleneğin sürekliliğine katkı sağlamıştır. Bu bağlamda, muallaka şairlerinden Antere b. Şeddâd'ın “وَلَقَدْ ذَكَرْتُكَ” ifadesiyle başlayan beytinin, klasik şiir geleneğinde dikkate değer bir örnek teşkil ettiği ortaya konmaya çalışılmıştır. Kölelikten özgürlüğe uzanan hayat serüveni, amcasının kızı Able'ye duyduğu derin aşk ve savaş meydanlarındaki kahramanlıklarıyla bütünleşen bu beyit, alelade bir “sevgiliyi anma” motifi olmaktan çıkmış; aşk ile yiğitliği lirik bir bütünlükte kaynaştıran çığır açıcı bir örnek hâline gelmiştir. Sonraki şairler, bu beyitteki “وَلَقَدْ ذَكَرْتُكَ” ifadesini iktibas ederek onu edebî hafızada kalıcı bir söyleyişe dönüştürmüş; aynı zamanda her seferinde farklı tematik bağlamlarda yorumlayıp yeniden işleyerek geleneğin canlılığını sürdürmüşlerdir.

Araştırmanın çıkış noktasını, söz konusu ifadenin farklı dönemlerde yaşamış bazı şairler tarafından tekrar edilmesi oluşturmaktadır. Bu gözlemden hareketle beytin lafız ve mana

<sup>40</sup> Hasen Hüsnî et-Tuveyrânî, *Mîn semerâti'l-hayât: Dîvânü Hasen Hüsnî et-Tuveyrânî* (b.y.: Matba'atü İdâreti'l-Vatan, 1883), 1/70.

<sup>41</sup> İbn Bessâm eş-Şenterîni, *ez-Zehîra fî mehâsini ehli'l-Cezîra*, thk. İhsân Abbas, (Libya-Tunus: ed-Dâru'l-'Arabiyye li'l-Kitâb, 1978), 4/817.

düzeyinde bir edebî mirasa dönüşmüş olabileceği değerlendirilmiş; yapılan araştırma neticesinde bu düşünce doğrulanmıştır. Nitekim ifade, Câhiliye'den Modern döneme kadar uzanan geniş bir zaman diliminde, onlarca şairin şiirlerinde yeniden hayat bulmuş ve farklı temalarla işlenmiştir.

İnceleme neticesinde ulaşılan bulgular, ilgili kalıbı kullanan şairlerin önemli bir kısmının Antere'nin çizgisini takip ederek sevgiliyi savaşın hengâmesi içinde anmak suretiyle gazel ile hamâse unsurlarını kaynaştırdıklarını ortaya koymaktadır. Bunun yanında, bazı şairlerin ifadeyi ölüm eşliğinde yahut çaresiz anlarda bir sığınak olarak değerlendirdikleri; sevgilinin hatırlanışını, umutsuzluğu aşma çabasının ifadesi hâline getirdikleri görülmüştür. Bir başka grup ise bu kalıbı daha lirik ve duygusal bir çerçevede işleyerek Antere'nin mirasını romantik bir söyleyiş zemininde sürdürmüştür. Kullanım örneklerinin bu üç tema etrafında yoğunlaştığı görülmekle birlikte, kalıbın farklı bağlamlarda da tekrarlandığı tespit edilmiştir. Bu durum, ifadenin belirli bir tematik bağlama özgü olmadığını; aksine Arap şiir geleneği içerisinde çok yönlü ve işlevsel bir unsur hâline geldiğini göstermektedir. Tespitimize göre Antere'nin beytinin çağlar ötesi tesiri, aşkı ile cengâverliğini bütünleştiren söyleminde ve aşk, kahramanlık, hayata tutunma gibi evrensel duygulara dokunabilmesinde temellenmektedir.

Sonuç olarak, Arap şiirinde bu çalışmada ele alınan örnekte olduğu gibi klasik dönemden itibaren bazı etkili beyitlerin farklı dönemlerde yeniden işlenerek bir edebî miras oluşturdukları görülmektedir. Bu bağlamda araştırmacılar, *el-Mevsû'atü'ş-ş-riyye* gibi dijital veri tabanlarının sunduğu imkânlardan faydalanarak Arap şiirinde derin izler bırakmış ve nazire, tahmis yahut taştîre konu olmuş beyitlerin serüvenini daha sistematik biçimde tespit edebilirler. Bu sahada yapılacak yeni çalışmalar sayesinde klasik edebiyatın yön verici beyitlerinin, etkili söylem kalıplarının, keza şairler arası etkileşimlerin ve şiirsel sürekliliğin modern yöntemlerle yeniden keşfi mümkün olacaktır.

<b>Değerlendirme</b>	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
<b>Etik Beyan</b>	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
<b>Benzerlik Taraması</b>	Yapıldı - Turnitin
<b>Etik Bildirim</b>	turkiyeilahiyat@gmail.com
<b>Çıkar Çatışması</b>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
<b>Finansman</b>	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
<b>Yazar Katkıları</b>	alışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%25), 3. Yazar (%25) Veri Toplanması: 1. Yazar (%40), 2. Yazar (%30), 3. Yazar (%30) Veri Analizi: 1. Yazar (%40), 2. Yazar (%30), 3. Yazar (%30) Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%25), 3. Yazar (%25) Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%60), 2. Yazar (%20), 3. Yazar (%20)
<b>Peer-Review</b>	Double anonymized - Two External
<b>Ethical Statement</b>	* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
<b>Plagiarism Checks</b>	Yes - Turnitin
<b>Conflicts of Interest</b>	The author(s) has no conflict of interest to declare.
<b>Complaints</b>	turkiyeilahiyat@gmail.com
<b>Grant Support</b>	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
<b>Author Contributions</b>	Design of Study: 1. Author (%50), 2. Author (%25), 3. Author (%25) Data Acquisition: 1. Author (%40), 2. Author (%30), 3. Author (%30) Data Analysis: 1. Author (%40), 2. Author (%30), 3. Author (%30) Writing up: 1. Author (%50), 2. Author (%25), 3. Author (%25) Submission and Revision: 1. Author (%60), 2. Author (%20), 3. Author (%20)

**Kaynakça / References**

Abu-Haidar, Jareer. "‘Qifā nabki’: The Dual Form of Address in Arabic Poetry in a New Light". *Journal of Arabic Literature* no. 19/1 (1988), 40-48.

Ahres, Abdulgaffâr b. Abdilvâhid b. Vehb el-Mevsîlî el-Bağdâdî. *Dîvânu’l-Ahres*. thk. el-Hattât Velîd el-A’zamî. 2. bs. Kuveyt: Müessetü’l-Babtain, 2008.

‘Antera, İbn Şeddâd. *Dîvânu ‘Antera*. thk. Muhammed Sa’îd Mevlevî. Kahire: el-Mektebu’l-İslâmî, 1964.

Al-Mousa, Mishari Abdulaziz Muhammad. "Imitations as Rhetorical Tool and its Position into Literary Influence". *Bulletin of the Faculty of Arts* 2/84 (2024), 129-156.

Armutlu, Sadık. *Gazel Felsefesi*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2020.

Aydın, Mustafa. *Arap Dili Belagatında Bedî’ İlmi ve Sanatları*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1. Basım, 2018.

Er, Rahmi. "Ömer b. Ebû Rebîa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/56-57. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Faysal, Şükrî. *Tetavvuru’l-gazel beyne’l-Câhiliyye ve’l-İslâm*. Dımaşk: Matba’atü Câmî’ati Dımaşk, 1959.

Ferrûh, Ömer. *Târîhu’l-edebî’l-Arabî*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1. Basım, 1982.

Suzan, Yahya. "Arap Şiirinde Bir Nazım Türü: Tahmîs". *Şarkiyat* 3 (01 Nisan 2010), 54-68.

Cerîr, İbn ‘Atiyye et-Temîmî. *Dîvânu Cerîr bi-şerhi Muhammed b. Habîb*. thk. Nu’mân Muhammed Emîn Tâhâ. 3. bs. Kahire: Dâru’l-Me’arif, , ts.

Çakır, Muhammed Faruk - Arslan, Adnan. "Arapça Hikemi Şiirlerde Klişe Bir Form: İze’l-Mer’u Kalıbı". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* no. 10/1 (25 Ocak 2024), 109-126. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10530530>

Dayf, Şevkî. *el-Edebü’l-‘Arabiyyü’l-Mu’âsir fi Mısır*. 13. bs. Kahire: Dâru’l-Me’arif, ts.

Dımaşkî, Va’vâ’. *Dîvânu’l-Va’vâ’ ed-Dımaşkî*. thk. Sâmi ed-Dehhân. 2. bs. Beyrut: Dâru Sâdir, 1993.

Dîneverî, İbn Kuteybe. *eş-Şî’r ve’ş-şu’arâ*. Kahire: Dâru’l-Hadîs, 2002.

Endelüsî, Ebû Hayyân. *Dîvânu Ebî Hayyân el-Endelüsî*. thk. Hamîd el-Matlûb - Hadîce el-Hadîsî. 1. bs. Bağdat: Matba’atü’l-Ânî, 1969.

Ferhât, Cermânûs. *Dîvânu’s-Seyyid Cermânûs Ferhât*. 2. bs. Beyrut: el-Matba’atü’l-Kâtûlîkiyye li-l-Âbâi’l-Yesû’iyyîn, 1894.

Fethullâh, Abdullatîf. *Dîvânu’l-Müftî Abdillatîf Fethillâh*. thk. Züheyr Fethullâh. 1. bs. Wiesbaden: Dâru’n-Neşr Franz Steiner, 1984.

Hafâcî, İbn Sinân. *Dîvânu İbn Sinân el-Hafâcî*. thk. Muhtâr el-Ahmedî en-Nuvîvât - Nesîb Neşşâvî. Dımaşk: Matbû’atü Mecma’i’l-l-lügati’l-‘Arabiyye bi-Dımaşk, 2007.

Hilâlî, Muhammed. *Dîvânu Muhammed el-Hilâlî*. Hama: Matbaatu Hamâ, 1911.

Hillî, Ebü'l-Mehâsin Safiyyüddîn Abdülazîz b. Serâyâ-. Dîvânu Safiyyiddîn el-Hillî. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.

İbn Ebî Hacele, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn. Dîvânu's-sabâbe. Beyrut: Dâru ve Mektebetü Hilâl, 1983.

İbn Ebî Rebî'a, Ebü'l-Hattâb Ömer b. Abdillâh. Dîvânu 'Umar b. Ebî Rebî'a. thk. Fâyiz Muhammed. 2. bs. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1996.

Kâşif, Ahmed. Dîvânu'l-Kâşif. 1. bs. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-'Âmme li'l-Kitâb, 1987.

Kayrevânî, Muhammed el-Fâiz. Dîvânu Muhammed el-Fâiz el-Kayrevânî. Tunus: Matba'atü'd-Dâri't-Tûnisyye, 1977.

Kureşî, Ebû Zeyd Muhammed. Cemheretü eş'âri'l-'Arab. thk. Ali Muhammed el-Bicâdî. Mısır: Nahdatü Mısır, ts.

Mendûr, Muhammed. Halîl Mutrân. Kahire: Mektebetu Nahdati Mısır ve Matbaatuhâ, ts.

Muhtar, Cemal. "Antere". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 3/237. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Muhtar, Cemal. "Antere Kıssası". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 3/237-238. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

San'ânî, Muhammed b. İsmâil el-Emîrî'l-Hüseynî. Dîvânu'l-Emîr es-San'ânî. haz. Ali Subh el-Medenî. Kahire: Matba'atü'l-Medenî, ts.

Şentemerî, Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. Süleymân b. Îsâ el-A'lem. Eş'âru's-Şu'arâi's-Sitteti'l-Câhiliyyîn. thk. Komisyon. 3. bs. Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1983.

Şenterînî, İbn Bessâm. ez-Zehîra fî mehâsini ehli'l-Cezîra. thk. İhsân Abbas. Libya-Tunus: ed-Dâru'l-'Arabiyye li'l-Kitâb, 1978.

Şeybânî, Ebû Amr. Şerhu'l-Mu'allakâti't-Tis'. thk. Abdülmecîd Hemû. 1. bs. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, 2001.

Tebrîzî, Hatîb. Şerhu Dîvânî 'Antera. haz. Mecîd Tarâd. 1. bs. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1992.

Tuveyrânî, Hasen Hüsni. Min semerâti'l-hayât: Dîvânu Hasen Hüsni et-Tuveyrânî. b.y.: Matba'atü İdâreti'l-Vatan, 1883.